

UOT 81

MÜHARİBƏ VƏ POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNÜN REPORTAJLARINDA DATA JURNALİSTİKA: TƏCRÜBƏ VƏ ETİK ÇƏTİNLİKLƏR**Vəfa Zahid qızı İsgəndərova***Bakı Dövlət Universitetinin Elmlər doktorluğu proqramının doktorantı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0000-0002-4167-7531**E-mail:** vafa1.aslan@gmail.com***Açar sözlər:** konflikt, data jurnalistika, infoqrafika, hesabatlılıq, müharibə hekayələri****Ключевые слова:** конфликт, журналистика данных, инфографика, ответственность, истории о боевом опыте****Keywords:** conflict, data journalism, infographics, accountability, war stories*

Müasir dövrdə dünyanın müxtəlif bölgələrində fərqli səpkili konfliktlər baş verir. Xüsusilə də hibrid müharibələrin geniş vüsət aldığına şahidi oluruq. Hibrid müharibə silahla yanaşı informasiya, texnologiya və psixologiyanın da istifadə edildiyi savaşı formasıdır. Bu tip savaşı formasının mediada təsvir olunması da müəyyən çətinliklər yaradır. Bu əsasən saxta məlumatların, dezinformasiyaların yayılması ilə bağlıdır. Odur ki, həm müharibə, həm də post-müharibə dövründə data jurnalistika məhsullarının hazırlanması, bu zamana qarşıya çıxan problemləri araşdırmaq zərurəti var. Məqalədə əsasən Qarabağ konfliktini və Rusiya-Ukrayna müharibəsi nümunələri əsasında data jurnalistika məhsulları tədqiqat, datalara əsaslanan təcrübələrin münaqişə jurnalistikasında bilik istehsalını necə dəyişdirdiyi araşdırılır. Müharibə reportajları ənənəvi olaraq şahid ifadələrinə, rəsmi mənbələrə və jurnalistikanın özünəməxsus daxili təcrübələrinə əsaslanır. Lakin data jurnalistikasının tətbiq edilməsi münaqişələrin sənədləşdirilməsi, təhlili və çatdırılma üsullarını müəyyən qədər dəyişdirir.

Data jurnalistikası statistik təhlili, hesablama vasitələrini və vizuallaşdırma texnikalarını jurnalist hekayələrinə inteqrasiya edir və bu da reportajlara başqa cür görünməyən nümunələri aşkar etməyə imkan verir. Münaqişə kontekstində bu transformasiya xüsusilə əhəmiyyətlidir. Müharibə zorakılığının struktur dinamikasını aşkar etmək üçün sistematik şəkildə təhlil edilə bilən çoxlu sayda datalar, məsələn, itki rəqəmləri, yerdəyişmə statistikası, coğrafi məkan məlumatları yaradır. Eyni zamanda, bu məlumatlar tez-tez mübahisəli, natamam və ya siyasi cəhətdən manipulyasiya olunur və bu da kritik epistemoloji və etik suallar doğurur [14].

Data jurnalistikası jurnalistlərə həyat hekayələrinə dayanan reportajlarından kənara çıxaraq süb utlara, faktlara əsaslanan hekayələr verməyə imkan verir. Məsələn, Suriya müharibəsi zamanı jurnalistlər hücumları yoxlamaq və insan hüquqlarının pozulmasını ifşa etmək üçün geolokasiya, peyk görüntüləri və rəqəmsal kriminalistikadan istifadə edirdilər. Bu üsullar reportajlara təhlükəsizlik məhdudiyyətləri səbəbindən əlçatmaz olan hadisələri sənədləşdirməyə imkan verir [12].

Eynilə, Rusiya-Ukrayna və Qarabağ konfliktlərində jurnalistlərə itkilər haqqında miqyaslı nümunələri təhlil etməyə imkan verən hərbi hesabatlar və ya data dəstlər keyfiyyətli media məhsulları hazırlamağa yardımçı olur. Bu cür data dəstləri hadisəyə əsaslanan reportajdan siste-

matik təhlilə keçidi asanlaşdırır. Vurğulamaq gərəkdir ki, data jurnalistikanın tarixinə nəzər yetirdikdə ilk nümunələrin məhz müharibələr, post müharibələr dövründəki xəstəliklər haqqında verilənlərdən ibarət olduğunu görmək olur. Vəfa İsgəndərova “Jurnalistlər üçün data analiz metodları” adlı dərs vəsaitində qeyd edir ki, ilk data vizuallaşmanı məhz Krım müharibəsi dövründə peşəkar tibb bacısı kimi tanınmış, həmçinin data vizuallaşmasında öncüllərdən biri olan Florence Nightingale reallaşdırmışdır. Onun uçan yarasa şəklində olan qrafik hesabatı (1855-1858) ordudakı əsgərlərin ölüm sayını göstərirdi. Bundan başqa, Florence informasiyanın yuvarlaq diaqram vasitəsilə vizual təqdimatını inkişaf etdirmiş, parlamentə göndərilən xəbərlərdə statistik qrafiklərdən istifadə etmişdir. O, həmçinin hökuməti ordunun gigiyenasını yaxşılaşdırmağa inandırmaq üçün son məlumatlardan istifadə etmişdir. Ona görə də onu ilk data tərtibçilərdən biri adlandırmaq olar [1, s. 10].

Verilənlərin vizuallaşdırılması mürəkkəb məlumat dəstlərini əlçatan hekayələrə çevirməklə münəqişələrin hesabatında əsas rol oynayır. İnteraktiv xəritələr, zaman çizelgeleri və idarəetmə panelləri auditoriyaya münəqişənin məkan və zaman modellərini araşdırmağa imkan verir. Məsələn, xəritələşdirmə vasitələri İraq və Əfqanıstanda minlərlə hadisəni vizuallaşdırmaq üçün istifadə edilmişdir ki, bu da zamanla zorakılığın coğrafi konsentrasiyalarını və tendensiyalarını aşkar edir. Bu vizuallaşdırmalar yalnız auditoriyanın anlayışını artırmaqla yanaşı, həm də münəqişələrin necə qəbul edildiyinə təsir edərək interpretativ çərçivələri formalaşdırır [9].

İkinci Qarabağ və Rusiya-Ukrayna müharibələrinin yerli və beynəlxalq mediada işıqlandırılan təsvirlərinin monitorinqi onu göstərir ki, materiallar əsasən mətn və fotolardan, nadir hallarda olan müsahibələrdən ibarət yayımlar olmuşdur. Jurnalistlər real verilənlər və onların vizuallaşması ilə bağlı yazılar verməkdən çəkinmişlər. Ukraynanın Texty.org.ua qeyri-hökumət orqanı və data jurnalistika agentliyi və Global Araşdırma Jurnalistikası Şəbəkəsi Rusiya-Ukrayna müharibəsi haqqında data məhsullar təqdim edir. Müharibə zamanı istifadə olunan silahlar, itkilər haqqında, eyni zamanda mədəni təsirlə bağlı visual məlumatlar təqdim edilir [11]. İkinci Qarabağ müharibəsi haqqında böyük media şirkətlər, transmilli orqanlar çoxlu sayda məlumatlar versə də, onların çoxu mətn və şəkil formatında olmuşdur. Ancaq data jurnalistika məhsulları müharibə və post-müharibə dövründə təqdim ediləbiləcək ən dərin araşdırılmış media buraxılışları ola bilər. Münəqişədən sonrakı dövrdə data jurnalistika insan hüquqlarının pozulmasının sənədləşdirilməsində və hesabatlılıq mexanizmlərinin dəstəklənməsində mühüm rol oynaya bilər. Jurnalistlər qətlər, itkin düşmələr və köçkünlüklə bağlı böyük data dəstlərini təhlil etməklə rəsmi narrativlərə meydan oxuya və sistematik sui-istifadə hallarını ifşa edə bilərlər.

Data jurnalistikası konfliktlərlə əlaqəli məlumatların strukturlaşdırılmış arxivlərini yaratmaqla kollektiv yaddaşa da töhfə verir. Bu arxivlər cəmiyyətlərə keçmiş hadisələri yenidən qurmağa və onların uzunmüddətli nəticələrini anlamağa imkan verir. Bundan əlavə, verilənlərin vizuallaşdırılması tarixi məlumatları daha geniş auditoriya üçün əlçatan edə bilər və münəqişədən sonrakı reallıqlarla ictimaiyyətin əlaqəsini artırmağa imkan verir. Bu mənada, data jurnalistika həm jurnalistika, həm də tarixşünaslıq üçün faydalı məzmunlar yarada bilər.

Data jurnalistikası ənənəvi jurnalistikanın təhkiyə ənənəsindən fərqli olaraq, verilənlərə əsaslanan epistemologiyaya keçidi təqdim edir. Müharibə getdikcə obyektivlik illüziyası yarada bilən rəqəmlər - itki sayı, köçkünlük rəqəmləri, münəqişə hadisələri vasitəsilə təmsil olunur. Lakin araşdırıcıların qeyd etdiyi kimi, münəqişə dataları bəzən mübahisəli ola bilər və münə-

qişədə olan maraqlar tərəfindən formalaşdırıla bilər Buna görə də münaqişə və post-münaqişə dövründə media data təqdimatlara müraciət etsə, auditoriyanın güvənini daha çox qazanmış olar. Buna görə də jurnalistlər məlumat mənbələrini, metodologiyaları və qərəzli yanaşmaları tənqidi şəkildə qiymətləndirməlidirlər. Mütəxəssislərin vurğuladığı kimi, “daha çox data mütləq daha yaxşı data deyil” və bu da ciddi yoxlama və kontekstləşdirmə ehtiyacı tələb edir.

Münaqişə zonalarında məlumatlar (verilənlər) çox vaxt natamam, etibarsız və ya qəsdən manipulyasiya olunur. Jurnalistlər dəqiqliyi və etibarlılığı qoruyarkən bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməlidirlər.

Əsas suallar bunlardır:

- Məlumatları hansı mənbələr hazırlayıb?
- Hansı metodologiyalardan istifadə olunub?
- Hansı qərəzliliklər mövcud ola bilər?

Bu baxımdan, data jurnalistika insan əzablarını mücərrəd rəqəmlərə endirmək riskini daşıyır. Statistika miqyası aşkarlaya bilsə də, fərdi təcrübələri və emosional reallıqları gizlədə bilər. Buna görə də münaqişələrin işıqlandırılmasında kəmiyyət təhlili ilə insan mərkəzli hekayə danışma arasında tarazlıq yaratmaq vacibdir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq həyat mövzusunun işıqlandırılmasında əsas məqamlardan biri jurnalistin oriyentasiyasıdır. Təhlillər göstərir ki, xüsusilə də global informasiya məkanı və global informasiya cəmiyyəti şəraitində, beynəlxalq həyat mövzusunda yazan jurnalistin oriyentasiyasını o cümlədən müharibə və sülh güclü peşə məktəbi, beynəlxalq və regional jurnalist təşkilatlarının qəbul etdikləri bir sıra prinsip və normalar müəyyən edir [2, s. 511].

Data jurnalistikası müharibə dövrü və ondan sonrakı dövrü təsvir edən reportajlarda paradigma dəyişikliyi təmsil edir. Bu, jurnalistlərin aşağıdakı imkanlarını artırır:

- Genişmiqyaslı zorakılıq nümunələrini təhlil etmək;
- Rəqəmsal vasitələrlə məlumatı yoxlamaq;
- Güclü aktyorları məsuliyyətə cəlb etmək.

Eyni zamanda, məlumatların təfsiri, etik məsuliyyət və epistemoloji qeyri-müəyyənliklərlə bağlı yeni çətinliklər yaradır. Bu kontekstdə Ermənistan-Azərbaycan ilə Rusiya-Ukrayna münaqişələrini müqayisə etsək, vurğulamaq gərək ki, Qarabağ konflikti artıq bitmişdir, post müharibə və sülh narrativləri diqqət mərkəzindədir, Rusiya-Ukrayna savaşı isə hələ də davam edir və onun təqdimatına bir qədər fərqli aspektdən yanaşılmalıdır. Azərbaycan kimi münaqişədən sonrakı cəmiyyətlər üçün data jurnalistika aşağıdakı nüanslarda mühüm rol oynaya bilər:

1. Azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulmasının sənədləşdirilməsi;
2. İnfrastrukturun yenilənməsinin izlənməsi;
3. Müharibə xatirələrinin qorunması;
4. Köçürülmə və geri qayıtma modellərinin təhlili;
5. Beynəlxalq səviyyədə dezinformasiyaya qarşı mübarizə.

Maşın öyrənməsi və coğrafi məkan təhlili kimi hesablama metodlarının integrasiyası data jurnalistikasının imkanlarını daha da genişləndirir və onu jurnalistika, verilənlər elmi və sosial tədqiqatların kəsişməsində yerləşdirir. Bu baxımdan hazırda baş verən Rusiya-Ukrayna savaşının işıqlandırılmasına son dövrlərin məhsulu olan süni intellektin təsiri daha böyükdür. Süni intellekt müharibə məlumatları jurnalistikasını getdikcə aşağıdakı xüsusiyyətlərlə forma-

laşdırır:

1. Avtomatlaşdırılmış peyk dəyişikliyinə aşkarlanması;
2. İtkilərin qiymətləndirilməsi;
3. Çoxdilli tərcümə;
4. Dezinformasiyanın aşkarlanması.

Alqoritmik qərəzlilik məlumat dəsti mənbəyindən, etikətləmə çərçivələrindən və ya platforma moderasiya asimetriyalarından asılı olaraq geosiyasi hekayələri təhrif edə bilər. Odur ki, müharibə reportajları çox təhlükəli olaraq qalır və jurnalistlər tez-tez münaqişə zonalarında hədəfə alınır. Data jurnalistika rəqəmsal vasitələrlə uzaqdan reportaj təmin etməklə bəzi riskləri azalda bilər, eyni zamanda məlumatların təhlükəsizliyi və nəzarəti ilə bağlı yeni çətinliklər də yarana bilər [12].

Müasir dövrdə fasiləsiz qloballaşma şəraitində beynəlxalq həyat, xüsusilə də müharibə və sülh mövzusunda yazdığı bacaran peşəkar jurnalistlərə olan ehtiyac getdikcə daha da artmaqdadır. Bu ehtiyac təkcə milli, o cümlədən, Azərbaycan jurnalistikası üçün deyil, bütün dünya jurnalistikası üçün xarakterikdir. Kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı olan istənilən fəaliyyət sahəsi (radio, televiziya, mətbuat xidmətləri, reklam agentlikləri və ya informasiya internet-meydanları) sözügedən ixtisas üzrə peşəkar jurnalistlərin iş yerlərinə çevrilməkdədir [2, s. 516].

Data jurnalistika müasir münaqişələrin işıqlandırılmasında əvəzolunmaz bir vasitəyə çevrilib. Data təhlilini hekayə mövzusu ilə birləşdirməklə müharibə və onun nəticələrinin daha əhatəli anlaşılmasına imkan yaradır. Münaqişələr getdikcə mürəkkəbləşdikcə və datalarla zənginləşdikcə, data jurnalistikanın rolu artmağa davam edəcək və həm ictimai bilikləri, həm də siyasi müzakirələri formalaşdıracaq. Nəticələr göstərir ki, data jurnalistika həm müharibə reportajlarını, həm də münaqişə sonrası diskursu yenidən formalaşdıran hibrid epistemik təcrübə təşkil edir.

Nəticə. Ümumiyyətlə, dünya ölkələri hələ də çox sayda münaqişə və təbii fəlakətlərin nəticələri ilə mübarizə aparır. Media bunlar barədə məlumat verməlidir və onların reportajları yüksək etik və peşəkarlıq standartlarına uyğun olmalıdır [3, s.1]. Bu baxımdan hadisələrin dinamikliyi və onların data məhsullarının hazırlanması mərhələlərinə uyğun təqdim edilməsi uzun zaman aldığından bir sıra çətinliklər yaradır. Ona görə də sözügedən sahədə dərin nəzəri və təcrübəli hazırlıq aparılması çox önəmlidir.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrümüzdə dünyada çoxlu sayda münaqişələrin baş verdiyini və həmin münaqişələrin baş verdiyi zamanın və ondan sonrakı dövrlərdəki hadisələrin mediada adekvat şəkildə işıqlandırılması labüddür. Ənənəvi jurnalistika təsvirlərindən fərqli olaraq, rəqəmsal mediada data məhsullara maraq daha çoxdur. Məqalələrinin mütəmadi monitorinqi onu göstərir ki, yeni mediada müharibə və post-müharibə dövrünə aid data jurnalistika məhsullarında müəyyən boşluqlar vardır. Bunları aradan qaldırmaq üçün məqalədə nümunələr əsasında göstərilən norma və prinsipləri jurnalistlərin bilməsi hər zaman aktualdır.

Problemin elmi yeniliyi. Qeyd etmək vacibdir ki, Azərbaycan media subyektlərinin data analiz metodları zəif təqdim edilir. Xüsusilə də müharibə mövzularının təsvirindəki boşluqları aradan qaldırmaq jurnalistikanın nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən lazımdır. Təqdim edilən məqalədə problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, jurnalistlər nəzəri biliklərlə yanaşı, müxtə-

lif beynəlxalq təşkilatların hazırladığı etik norma və prinsiplərə riayət etməyi öyrənməlidirlər.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqat materiallarından müharibə zonalarında jurnalistlərin adekvat davranış üsullarından yararlanmaları üçün və media nəzəriyyəçilərinin beynəlxalq humanitar hüquq və jurnalistika dərslərində istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. İsgəndərova V.Z. Jurnalistlər üçün data analiz metodları. Füyuzat nəşriyyatı. Bakı, 2025, s. 184.
2. Mazanlı İ. Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq. BDU nəşriyyatı. Bakı: 2019, s. 713.
3. Howard, R. Conflict-sensitive reporting: State of the art. UNESCO. 2009.
4. Ricchiardi, S. Conflict reporting with data. DataJournalism.com. 2021.
5. Rogers, S. Data journalism at The Guardian. 2011.
6. Rusch, T., et al. Model trees with topic model preprocessing. 2013.
7. De-Arteaga, M., & Boecking, B. Killings of social leaders in the Colombian post-conflict. 2019.
8. Kaur, A., & Arora, A. Framing analysis of media coverage in conflict reporting. 2025.
9. GIJN. How to use data journalism to cover war and conflict. 2023.
10. https://www.researchgate.net/publication/395955214_War_Journalism_in_the_age_of_Artificial_Intelligence_Ethical_challenges_and_dilemmas
12. https://www.researchgate.net/publication/391559357_Assessing_the_Transformation_of_Armed_Conflict_Types_A_Dynamic_Approach
13. <https://gijn.org/stories/how-to-use-data-journalism-to-cover-war-and-conflict/>
14. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9525611/>

V.Z. İsgəndərova

Müharibə və post-müharibə dövrünün reportajlarında data jurnalistika: təcrübə və etik çətinliklər Xülasə

Data jurnalistikanın mövzuları müxtəlif məsələlərə, əsasən də sənaye, kənd təsərrüfatı, iqtisadiyyat və digər istiqamətlərə həsr olunur. Onlardan bəziləri də konfliktlər və post müharibə dövründəki fərqli sahələrdir. Bu baxımdan müharibə zamanına və ondan sonrakı dövrə aid olan reportajlarda data jurnalistikasının rolunu araşdırmaq, onun epistemoloji, metodoloji və etik ölçülərinə diqqət yetirmək aktualdır. Çünki data jurnalistikası şəffaflığı, hesabatlılığı və hekayə mürəkkəbliyini artırır, eyni zamanda məlumat qərəzliliyi, siyasi manipulyasiya və interpretativ qeyri-müəyyənliklə bağlı yeni risklər yaradır.

В.З. Исгандарова

**Дата-журналистика в освещении военных и послевоенных событий:
практика и этические проблемы
Резюме**

Темы журналистики данных охватывают широкий спектр вопросов, главным образом в промышленности, сельском хозяйстве, экономике и других областях. Некоторые из них также затрагивают различные сферы конфликтов и послевоенного периода. В этой связи актуально изучить роль журналистики данных в освещении событий во время и после войны, уделяя внимание ее эпистемологическим, методологическим и этическим аспектам. Поскольку журналистика данных повышает прозрачность, подотчетность и сложность повествования, она одновременно создает новые риски, связанные с предвзятостью информации, политическими манипуляциями и неопределенностью интерпретации.

V.Z. İsgandarova

**Data journalism in war and post-war reporting: practice and ethical challenges
Summary**

Data journalism topics are devoted to various issues, mainly industry, agriculture, economy and other areas. Some of them are also different areas of conflicts and post-war periods. In this regard, it is relevant to examine the role of data journalism in reporting during and after war, paying attention to its epistemological, methodological and ethical dimensions. Because data journalism increases transparency, accountability and narrative complexity, at the same time it creates new risks related to information bias, political manipulation and interpretative uncertainty.

Redaksiyaya daxil olub: 30.04.2026